

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԿՈՐԻՒՆԻ ՇՈՒՐՋ

Բ.

ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ ԵՒ ԿՈՐԻՒՆ

(Շար.)

Բայց Ագաթի բանաքաղին Կորիւնէ ըրած բանաքաղութեանց ամենէն անպատեհը եւ ամենէն անճոռնին է Հեռեւեալը զոր երկու անգամ օրինակած է, ձէկ անգամ յառաջաբանին ձէջ, եւ երկրորդ անգամ վերջաբանին ձէջ, որ խորհիլ կուտայ թէ յառաջաբանը ու վերջաբանը տարբեր տեսնենք կցուած կցկցուած են:

Կորիւն

Իսկ բարեադատութիւն Վահանայ, յանկարծահաս կենաց ամենեցուն լինէր որ՝ աշխարհածնիւն՝ Հայրենեաց սեպհական որդի գտեալ՝ շնորհօքն Քրիստոսի Աստուծոյ ձերոյ՝ ձերձաւոր կենակից վայելէր, եւ զի ըստ օրինակի գրեւոցս առ ի ձէնջ Հայրքն ի կատարումն դարձան:

Ոչ եթէ ի Հին Համբաւուց տեղեկացեալ եւ ծառնադրեալ դայս գրեցաք, այլ որոց ձեք իսկ ականատես եղեալ կերպարանացն եւ առնթերակաց հոգեւորական գործոց, եւ լսող շնորհապատում վարդապետութեանն, եւ նոցին արբանեակ ըստ աւետարանական հրամանացն: Ոչ սուտապատումն եղեալ առ ի ձերոց բանից գիտեն իմոյ կարգեցաք, և այլն:

Ագաթ. (Յաջքն. էջ 18)

Իսկ բարեացապարտն Տրդատ յանկարծահաս (տպեալ յանկարծակամ որուն ուղղումը ըրած եմ Հ. Ա. ի ձէջ) կենացն ասպնջական ցանկալի (այս երկու բառերը յաւելուած բանաքաղէն) ամենեցունցն լինէր որ աշխարհածնունդ Հայրենեաց որդի

գտանէր, շնորհօքն Աստուծոյ, ձերձաւոր կենաց վայելէր:

Եւ արդ, բանզի ըստ օրինակի գրեւոցս առ ի ձէնջ, ոչ եթէ ի Հին Համբաւուց տեղեկացեալք ծառնադրել, այլ ձեզէն իսկ ականատես կերպարանացն եւ առնթերակաց հոգեւորական գործոցն, եւ լսող (տպեալ՝ յուսաւոր) շնորհապատում վարդապետութեան, գեր ի վերոյ ամենեցունցն՝ շնորհօքն Աստուծոյ՝ յարգեցաւ: Որ առեալ թագաւորին գամենեսեան աստուածակարգ լծոյն հնազանդեցունցանէր:

Ագաթի բանաքաղած այս հատուածին առաջին ծառն ձէջ յատակ ծտադրութեան արժանի է, Կորիւնի նախադասութեան ձը սկիզբը շաղկապէ ձը կամ ծակբայածեւ շաղկապէ ձը անձիջապէս հետեւող անունը սեռական հոլով դնել՝ փոխանակ ուղղականի: «Իսկ բարեացապարտսն Վահանայ» զոր Ագաթ. ուղղական հոլովի կը փոխէ՝ «Իսկ բարեացապարտսն Տրդատ»: Առաջին ձեւը Կորիւնի սեպհական է, եւ Հինգ անգամ գործածած է «Վարք Մաշթոցի»ին ձէջ, թէպէտ կայ գործածուած ձէկ անգամ Բիւզանդի ձէջ, եւ ձէկ անգամ «Յաճախապատում» ի ձէջ՝ նախադասութեան սկիզբը սեռական անուն ձը, որ իբրեւ թէ ուղղական հոլով ըլլար՝ տէրբայի է յաջորդող զիմաւոր բային, կարծես, quant àի իմաստով:

«Իսկ վասն Վահանայ», գալով Վահանի:

Եթէ ուրիշ բաղձաթիւ նշաններ գոյութիւն չունենային, սեռականէն ուղղականի այս փոփո-

մէնջ ի կատարումն դարձուցից, ոչ եթէ ի Հին Հաճառուց տեղեկացեալ եւ ճատենագրեալ զայս կարգեցաք այլ որոց մեզէն իսկ ականատես կերպարանացն... եւ նոցին արբանեակք ըստ աւետարանական Հրամանացն, ոչ սուտապատուծ ծարտարախօսեալ առ ի մերոց բանիցն, այլ զյաճախազոյնն թողեալ եւ ի նշանաւոր զիտակաց քաղելով զՀաճառասն կարգեցաք, որք ոչ մեզ միայն, ո՛ր թագաւոր (սխալ տպուած, միայնոյ յագաւորաց) այլ յորժամ Քո առաջին զմտեանդ ընթեռնուցուն՝ յայտնի է, քանզի չէաք իսկ Հանդուրժող զամենայն արարեալս (սխալ տպուած՝ առաւել) սրբոցն գտակաւ (սխալ տպուած՝ զիտակաւ) զիւրաքանչիւր նշանակել... Ուստի եւ մեր առեալ հանգոյն ասացաք ոչ ի պատիւ ընտելոց Աստուծոյ որք ամենապարծ եւ կենդանատուր խաչին ծանուցեալք յարգեցան, եւլն:

Մտադրութիւն պէտք է ընել Կորինթի «ոչ սուտապատուծ եղեալ առ ի մերոյ բանից զհօրէն իմոյ կարգեցաք նախադասութեան մէջ ստորագծեալ զհօրէն իմոյ Ագաթի բանաքաղին դուրս ձգելը, որ Կորինթի միայն կը պատշաճէր, իր հոգեւոր հայրը նկատելով իր ուսուցիչը Մաշթոցը, իսկ անյարմար Տրդատի ինքնակոչ ժամանակագրին քարտուղարին:

Ագաթանդեղոսի բանաքաղին մուծած փոփոխութիւնները. — Կորինթի կ'ըսէ՝ «որոնք ոչ միայն մեզի այլ այս ճատեանը կարդացողներուն յայտնի են», բանաքաղը անյարմար կերպով կ'ըսէ՝ «ոչ միայն մեզի, այլ երբ, ո՛վ Տրդատ, այս ճատեանը քու առջիդ կարդան, յայտնի է»: Կորինթի պատշաճօրէն կ'ըսէ անցնելով Մաշթոցի եւ Սահակի բաղձախուռն արգասիքներուն վրայէն, կարեւորագոյնները պատմելու համար՝ ամբողջին հանգամանքը (կերպարանքը) տուինք. անյարմար եւ անկապ կ'ըսէ բանաքաղը՝ «ուստի եւ մենք առնելով Հանգոյն ըսինք»: Մտադրութիւն նաեւ Կորինթի «ի պատիւ ինչ սրբոցն»ը (Մաշթոցի եւ Սահակայ) բանաքաղին կողմէ «ի պատիւ ընտելոց»ի անպատեհ փոխուիլը:

Գարձեալ, բանաքաղի կողմէ անհասկացողութեամբ փոխ առածը այլափոխելուն, աղճատելուն գերադանջ օրինակ մըն է Կորինթի «իսկ բարեացապարտին Վահանայ»ով սկսող հատուածին (ցարդ բանասէրներէ մթին, անիմանալի դատուած, կամ

սխալ հասկցուած) բանաքաղութիւնը: Կորինթի ըսածին իմաստը սակայն, անլուծանելի չէ, եթէ Կորինթի մտքին ոլորքը առած ըլլայ բանասէրը:

Կորինթի կ'ըսէ՝ «իսկ բարեաց պատճառ Վահան Ամատունի (Հաղարապետ Հայաստանի եւ աշակերտ Մաշթոցի) յանկարծ (անկարծելի կերպով) կը հասնէր (յօգնութիւն, գեղչեալ, ինչպէս Կորինթի ինքը ունի «իրաց ինչ օգտակարաց եկեղեցեաց կողմանցն այնոցիկ հասանել յօգնականութիւն») այն ամենուն կենաց որ Հայաստան աշխարհի հոգեւոր վերածնութեամբ Ս. Հայրերուն Մաշթոցի եւ Սահակի սեպհական որդի դառնալով՝ շնորհօքն Քրիստոսի, մերձաւոր՝ կենակից (զոյգ մը հոմանիշ, ինչպէս Եզնիկ ալ ունի գործածած Դ. Թ. «ցուցանի թէ ոչ օտարօտի ոք էր... այլ մերձաւոր՝ զարմանիչ») նաեւ Ագաթ, էջ 203, «Աստուծոյ բարեբարութեանն արարչութեանն ընտանի եւ մերձաւոր լինիցի» կը վաշելէր (յանձին Վահանայ), ծանաւանդ զի մեր գրածին պէս, Ս. Հայրերը վախճանեցան: «Կենակից»ով Կորինթի կ'իմանայ հոգեւոր կեանքի կցորդ:

Այս մեր պայծառօրէն բացատրած իմաստը չհասկնալով խեղաթիւրած են Գարագաշ, Էմին, Փրոֆ. Ադոնց (այս վերջինը Ագաթի մուծած ասպնջակաւն բառը «հիւր» մեկնելով եւլն.) եւ հետեւցուցեր են Վահանի ծաշը, եւ հանդերձեալ աշխարհի մէջ հիւր լինելը «սուրբերուն» (վաւերական ընդունելով սուտ Կորինթի ներմուծած բառը): Բայց աւելի զարմանալին այն է որ ըստ երեւութիւն ա՛յնքան կանուխ գրող Ագաթի բանաքաղը իսկ չէ հասկցած Կորինթի գրածին իմաստը, որովհետեւ

1. «Յանկարծահաս կենաց ամենեցուն լինէր»ին մէջ կը մտցնէ «կենաց»էն ետքը «ասպնջական ցանկալի» բառերը, որով Տրդատ թագաւոր ցանկալի հիւրընկալ՝ ընդունող կը հանդիսանայ, որո՛ւ — աշխարհը վերածնող Ս. Հայրերուն (ինչո՞ւ յոգնակի — Ս. Գրիգոր մէկ էր, եւ եղակի պէտք էր) որդի դարձող ամենուն: Որքան ալ բարեպաշտ թագաւոր ըլլար Տրդատ, հազիւ կրնար այդ ամենուն հիւրընկալի՝ ընդունողի դեր ստանձնել: Մինչդեռ Վահան Ամատունիի համար որ Հաղարապետ էր — վերատեսուչ Հայաստանի ամբողջ զիւղօրէից, շինականութեան, երկրագործութեան, որ Եղիշէի խօսքով «հայր էր վերակացաւ աշխարհականաց եւ քրիստոնէից» հասկանալի է որ Հայաստան աշ-

խարհի աւետարանմամբ հոգեւոր վերածնութենէն ետքը (որուն ինքն ալ մասնակից էր Մաշթոցի աշակերտած ըլլալով) ա'լ աւելի կենակից օգնական դարձանիչ ըլլար ամենուն որ Ս. Հայրերուն հոգեւոր որդիներ կը տեսնուին:

2. «Աշխարհածնին» գործիականը որ պատճառաբանական կապ ճը կը դնէ Ս. Հարց որդի դարձողներուն «աշխարհի ծննդեամբը» կամ «վերածնութեան հետեւանքով» իմաստը տալով, Ագաթ. կը փոխէ «աշխարհածնուն» — զաշխարհը ծնող՝ անականին, չհասկնալով «աշխարհածնին» թէ պարզելու մտքով, յայտնի չէ, թէպէտ խրթնութիւն ճը չունի, քանի որ «աշխարհածին» բարդութեան երկրորդ անգամը «ծին» կը նշանակէ նաեւ «ծրնունը», հաւասարապէս արժատ «ծնանել» բային, ինչպէս «քնին» եւ «քննութիւն» «քննել» բային, եւայլն:

3. Կորինթի «մերձաւոր՝ կենակից» զոյգ ճը հոմանիշ գործածելը՝ որուն անթիւ օրինակներ կան ճեր հին մատենագրութեան մէջ, Ագաթ. կ'եղծանէ՝ փոխելով «մերձաւոր կենաց»-ի, բայց կրնայ շնորհուիլ թէ ասի գրչագրի սխալ է, եւ թէ Ագաթ. ի հնագոյն օրինակները թերեւս «կենակից» ունէին, եւ ոչ «կենաց»։ Սակայն Կորինթի «հայրենեաց սեպհական որդի գտնալ մերձաւոր կենաց վայելեք» աւելի քաջակազմ է քան «որդի գտանեք, մերձաւոր կենաց վայելեք» նուազ կապակից ասացումը:

4. Բայց ամենէն զարմանալի չարափոխութիւնը կրած է Կորինթի «եւ զի ըստ օրինակի գրելոցս առ ի ճէնջ հարքն ի կատարումն դարձան»ը, որ շատ բանաւոր պատճառ ճըն է Վահանի օգնականութեան, պաշտպանութեան եւս առաւել ատարածութիւն: Ագաթ. ի բանաքաղը կը կտրէ կ'անջատէ այս վերջաւորող նախադասութիւնը, եւ նոր հատուածի ճը զլուծը կը դնէ բոլորովին անյարիր եւ անկապ կերպով՝ սապէս.

«Եւ արդ, քանզի ըստ օրինակի գրելոցս առ ի ճէնջ ի կատարումն դարձուցից, ոչ եթէ ի հին համբաւուց տեղեկացեալ եւ մատենագրեալ զայս կարգեցաք», եւլն: Ի՞նչ անյարմար անկապ կտրուան՝ «եւ արդ, որովհետեւ ճեր գրածին պէս կը կատարեմ». (ի՞նչ կը կատարէ, իր խօսքը, բայց ի՞նչ հարկ այն տտեն աւելցնել «ճեր գրածին պէս») ոչ թէ հինօրեայ գրոյցներէ տեղեկանալով, եւլն:

Հիմա զանք ուրիշ ամենակարեւոր զուգակշիռ

հատուածի ճը բնութեան, որճէ կախուած է ճեր հնագոյն եկեղեցական գրքին՝ «Յաճախապատում» կոչուած ճառերու հաւաքածուն՝ բուն հեղինակը որոշել: Ծանօթ է արդէն աղգային աւանդութիւնը թէ Լուսաւորչին՝ Ս. Գրիգորի կը պատկանին, եւ այդ անունով տպուած են եւ այդ ճեմ անունին աղղած բովանդակ պատկառանքով դիմում եղած է այդ գրքին: Սակայն մանրամասն լեզուաբանական քննութիւն ճը անդիմադրելիօրէն տարբեր եզրակացութեան ճը կը տանի. այն է՝ թէ Մաշթոց է հեղինակը այդ ճառերուն—անուն ճը ոչ նուազ ճեմ եւ պատկառելի ամէն Հայու համար:

Կորին

Ապա դարձեալ յետ այնպիսի առաւել բարձրագոյն վարդապետութեան սկսեալ երանելոյն Մաշթոցի ճառս յաճախագոյնս, դիւրապատումս, շնորհազիրս, բաղձադիմիս ի գորութենէ եւ ի հիւթոյ գրոց մարդարէականաց, կարգել եւ յօրինել լի ամենայն ճաշակօք աւետարանական հաւատոյն ճըմարտութեան, յորս բազում նմանութիւնս եւ օրինակս ի յանցաւորացս աստի, առաւելագոյն վասն յարութեանական յուսոյն առ ի հանդերձեալն յետ իւրեալ կազմեալ, զի հեշտընկալք եւ դիւրահասոյցք տխմարագունիցն եւ մարմնական իրօք զբաղելոցն լինիցին, առ ի սթափել եւ զարթուցանել եւ հաստահիմն առ ի խոտացեալ աւետիսն քաջութեի:

Ագաթ.

Ապա յետ այսպիսի գործոյ սկսեալ երանելոյն Գրիգորի ճառս յաճախագոյնս, դիւրապատումս, առաւել խորիմացս, դիւրաւորս, յարմարեալ ի գորութենէ եւ ի հիւթոյ գրոց մարդարէականաց, լի ամենայն ճաշակօք կարգեալս եւ յարմարեալս աւետարանական հաւատոյն ճըմարտութեան: Յորս բազում նմանութիւնս եւ օրինակս յանցաւորաց գտանել աստի, առաւել վասն յարութեանական յուսոյն առ ի հանդերձեալն յետ իւրեալ, զի հեշտընկալ եւ դիւրահասոյցք տխմարագունիցն եւ մարմնական իրօք զբաղելոցն լինիցին առ ի սթափել, զուարթացուցանել եւ հաստահիմն առ ի խոտացեալ աւետիսն քաջութեի:

Կորինի եւ Ագաթ. ի այս երկու գրքէն համանման հատուածներէն ճէկը անտարակոյս միւսէն

ընդօրինակում է. եւ ձեռք պիտի ապացուցանենք թէ Ազաթ, է բանաքաղը ասոր ձեջ, ձեկդի դնելով Ազաթի վերջաբանին ձեջ Կորինէ բազմաթիւ հատուածներու գրեթէ բառացի բանաքաղութիւնը, յաւելումներով, կարատումներով, տեղափոխութիւններով, որով յաճախ կարկտանի երեւոյթ կ'ընծայէ, ծինջ Կորին ունի այդ հատուածները պարզ, հետեւական, ծիայար, եւ աներկբայօրէն է բուն սկզբնագիրը: Բայց, քննութեան առնենք այս կարեւոր հատուածը առանձին: Հատուածին ծիւքն է թէ Մաշթոց (զոր Ազաթ, կը փոխէ Ս. Գրիգորի) գրեց շատ ճառեր դիւրապատում, դիւրահասկանալի ամենէն տխմարներուն եւ աշխարհական կեանքով դրադաներուն անդամ, եւ սակայն Ազաթ, դիւրապատումը կը փոխէ դժուարապատումսի, բայց թերեւս առարկուի թէ անհնուտ գրիչի կողմէ ճառած է այս անյարմար բառը, որ կարծէր է թէ դիւրին պատմութեամբ ճը չի վայելի այնքան մեծ եկեղեցականի ճը, այլ պէտք է «գոուար, խորիմաց» ճառեր ըլլան, ուստի աւելցուցեր է նաեւ «առակա խորիմաց» առանց մտադիր ըլլալու որ այս կերպով՝ ամբողջութեան իմաստին անծիրաբան, հակառակող փոփոխութիւն ճը կը մտցնէ: Իսկ ի՞նչ ըսենք քերականական սխալ կազմութեան Ազաթի ձեջ: Կորին ուղիղ կը գրէ «սկսեալ երանելուն Մաշթոցի ճառս... կարգել եւ յօրինել» զոր Ազաթ, կը փոխէ «կարգեալս եւ յարմարեալս»ի՝ իբրեւ ամական «ճառս»ի:

Բայց այս կերպով ձեջտեղը կը փնայ «սկսեալ» բառը, անցեալ դերբայ ճը, որուն սովորական է հետեւիլը անորոշ գերբայի ճը, ինչպէս «սկսեալ առնել, ուսուցանել, կարգել, յօրինել» եւլն: Դիտելի է նաեւ Ազաթի հատուածին ձեջ «յարմարեալ» բառին տգեղ կրկնութիւնը, զգանել բառին աւելորդ մուծումը, մինչդեռ Կորինի հատուածին ձեջ վայելչօրէն գեղջուած է, իբր լուելեայն իմաստով, «յորս բազում նմանութիւնս եւ օրինակս» (է տեսանել, կամ է գտանել), եւ Ազաթի բանաքաղը պարտէր, եթէ բայ պիտի մտցնէր, ըսել է զգանել, ոչ թէ զգանել: Դարձեալ, Ազաթի ձեջ յերիւրել սխալագիր է, պէտք է լինի «յերիւրեալ» ինչպէս ուղիղ ունի Կորին, բայց աս կրնայ համարուիլ զբազորի սովորական շփոթութիւն եւալ եւ ելի, որուն յաճախ կը հանդիպինք: Սակայն չի կրնար հերքուիլ թէ Կորինի կիրարկած հոմանիշ զոյգ բայերը «յե-

րիւրեալ կազմեալ» աւելի վայելուչ եւ ոսկեղարեան գրութեանց սեփական են քան Ազաթի լոկ «յերիւրեալ»ը, ինչպէս կը տեսնուի «Յաճախապատում»ի ձեջ (որ, ըստ մեզ, Կորինի ուսուցչին գրածն է) «Յօրինին եւ կազմին օգտակար շահիցն փառք» (ճառ ԺԱ):

Ակներեւ է թէ Կորինի Մաշթոցի վերագրած «ճառս յաճախագոյնս, դիւրապատումս»էն եւ Ազաթի բանաքաղին Ս. Գրիգորի վերագրած «ճառս յաճախագոյնս, դժուարապատումս»էն ծագում առած է «Յաճախապատում» տիտղոսը զոր կրող ձեկ գիրը միայն ունինք հասած մեղի, եւ ատ՝ Ս. Գրիգորի ընծայում, որ կը պարունակէ 23 ճառեր կամ աւելի ճշգրիտ կոչումով, հոգեւոր խրատականներ, ինչպէս Երգ ճառին ձեջ հեղինակը ինքն իսկ կը կոչէ զանոնք «որ ունեցի ականջս լսելոյ, լուիցէ հոգեւոր խրատուցս», եւ ամէն ձեկ ճառի վրայ «Սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի» վերնագիրը ճիշտ կը կրկնուի՝ կարծես այդ մեծափառ անունին եւ տիտղոսին ազդեցութեամբ խափանելու համար որ եւ է տարակուսանք հեղինակին վրայ: Բայց բանասէրներու քով ծանօթ է թէ ո՛րքան կասկածելի վերնագիրներ, հեղինակի վերագրումներ (եւ աւելցնենք յառաջաբաններ) կը գտնուին զբազորներու ձեջ որոնք մեծ մասամբ լեռոյ աւելցուած են կա՛մ անհմտութեամբ, կա՛մ կողմնակալ ոգւով, կա՛մ դիտումով, կա՛մ բարեպաշտական կեղծիքով՝ աւելի հաստատահիմն հեղինակութիւն տալու համար գրքին:

Ճառերուն պարունակութիւնը արդարեւ կը համապատասխանէ տրուած նկարագրին — Ս. Գրքէն ձեջբերումներ, վկայութիւն՝ առատօրէն ցանուած, «յարութեան յոյս», «խոստացեալ աւետիս» յաճախ յեղյեղուած, աշխարհական կեանքէ, դրադումներէ (արհեստներէ, մանաւանդ երկրագործութենէ) ընտանի օրինակներ՝ հասարակ ժողովրդին ընտելական լեզուով, արդարեւ դիւրահասկանալի եւ մատչելի կ'ընեն ճառերուն իմաստը ամէնուն:

Ո՛րչափ զարմանալի, անօրինակ դուզաղիպութիւն ճը կ'ըլլար որ թէ՛ Մաշթոց եւ թէ՛ Ս. Գրիգոր ճիշտ նոյն անունով ու նոյն պարունակութեամբ ճառերու գիրք ճը գրած ըլլան: Ուղիղ բանաբանութեան համաձայն չէ՞ եղբակցանել թէ միայն ձե՛կ հեղինակ ճը կրնայ ըլլալ այն միայն ձե՛կ գրքին որ հասած է մեղի, կա՛մ Ս. Գրիգոր

կա՛մ Մաշթոց: Առաջին հայեցումով, ճեճ կարելու թիւն ունի որոշել թէ Կորիւնի աւանդա՞ծը ժամանակով նախերեց է թէ Ագաթ.ինը՝ Վերը ցոյց տուինք արդէն՝ երկու յիշատակութեանց բառաքննութեամբ թէ որո՞ւն կը պատկանի առաջնութիւնը — անշուշտ Կորիւնի: Բայց ո՛չ ճիշդն ձեր ցոյց տուած երեք օրինակները, «յերիւրեալ կազմեալ», «սթափել եւ դարձուցանել» (ո՛չ գուարբացուցանել, ինչպէս սխալ ունի Ագաթ. — Թերեւս օրինակողի սխալ), «խոտացեալ աւետիան», կը գտնենք «Յաճախապատում» գրքին ձեջ, այլ ասոր ձեջ կը հանդիպինք ա՛յնպիսի բացատրութեանց եւ պարբերութեանց որոնց արձագանգը կը գտնենք Կորիւնի ձեջ, եւ առանց որոնց անլուծելի պիտի մնային Կորիւնի ինչ ինչ դժուարին տեղերը, զոր օրինակ սա նախադասութիւնը «Որում (Յովհաննի) դէպ լինէր... բազում և ազգի ազգի փորձութեանց և կապանաւոր վշտաց ձենածարտիկ՝ երկպառական բռնութեանց ի Տիրոն բաղաքի վասն Քրիստոսի համբերել», նախադասութիւն ձը զոր բանասէրներ անհասկանալի գտած են, ձանաւանդ ստորագծեալ երկու բառերը, եւ անհասկացողութեան սովորական ապաւէնին ընթանալով՝ «խանգարեալ» համարած են, եւ առաջարկած ուղղել «երկարձատեան» «երկապատկան» ևլն., ճինչդեռ զիրաւ կը լուսարանուի «Յաճախապատում»ով (ճառ Ե.) «Չարին խաբէութեանց որ բառ հոգւոյ եւ ձարմնոյ է ձարտն բռնացեալ», ուրեմն երկպառական բռնութիւնով Կորիւն կ'իմանայ երկու կողմէն (պատած) կամ երկպատիկ բռնութիւն՝ թէ՛ հոգւոյ եւ թէ՛ ձարմնոյ վրայ, զորս կրեց Յովհաննի ի Տիրոն: Դարձեալ Կորիւն կ'ըսէ Մաշթոցի համար «Ձմտաւ իսկ ածէր, ըստ տէրունական հասակին, զոր վախճանին» զոր Նորայր չհասկնալով՝ կ'առաջարկէ սեբուևական բառը փոխել ձերուևականի, առանց փոյթ ընելու թէ առաջինը խիստ զորձաճական է ոսկեղաբեան գրուածներու ձեջ, իսկ երկրորդը բնաւ չտեսնուած, եւ ձանաւանդ թէ «ձերացած ըլլալով ձահուան օրը ձիաքը կը բերէր» գոեհիկ տափակութիւնը չէ որ Կորիւն կ'օգէ ըսել, այլ շատ աւելի բարձր իմաստ ձը, այսինքն սեբուևական, որ է Քրիստոսեան կատարելութեան հասակին (չափին) հասած ըլլալով՝ երբեք ձաքէն չէր թողուր ձահուան օրը, համեմատէ՝ «Հասանել յայր կատարեալ ի չափ հասակի կատարման Քրիստոսի» (1) եւ ձանաւանդ համեմատէ՝

«Յաճախապատում», «Յաճ եւ յերկիւղ Տեսուն կըրթել եւ չթողուլ ի ձտաց զօր վախճանին» (ճառ ԺԹ), ո՛չ ձերութեան հասակի համար ըսուած, այլ բարեպաշտական հրահանգ ածէն հասակի:

Ասոնք եւ դեռ ուրիշ բառերու եւ բացատրութեանց նմանութիւններ ցոյց կուտան «Յաճախապատում»ի եւ Կորիւնի «Վարք Մաշթոցի»ին ձիջն ուրոշ աղբսը, որ շատ բնական է եթէ ընդունուի ձեր վարկածը թէ Մաշթոց է գրողը «Յաճախապատում»ի, յայտնի ըլլալով ուսուցիչէն իր ընտանի աշակերտին զիտակցօրէն կամ անզիտակցօրէն գաղտփար, բացատրութիւն, բառեր ևլն. իւրացնելը եւ գործածելը իր գրութեանց ձեջ:

Բայց «Յաճախապատում» գիրքը կը պարունակէ ուրիշ տողեր որոնք զՄաշթոց կը ձանաւշեն բացայայտօրէն: Ո՛չ ձիայն նմանութիւններ ձեջ բերուած կը տեսնենք հոն «գարոց»ի, եւ «գիր գարութեան»ի (ճառ Ե.), այլ կը տեսնենք՝ աներկբայ Մաշթոցի թարգմանութիւնը եղող Գիրք Առակացէն (որ իր առաջին ձեռնարկն եղաւ՝ գրոց գիւտը կատարելագործելէն անձիջապէս ետքը) յայտնի վերլիշուած «Յաճախապատում»ի ԺԱ. ճառին ձեջ «Իմացուցանէ լսողաց դրան հանձարոյ» որ «Գիրք Առակաց»ի առաջին գլխուն առաջին համարին ձեջ գտնուած բացատրութիւնն է՝ «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զիրատ, իմանալ զբանն հանգստոյ» — ո՛չ սովորական բացատրութիւն: Ետա բնական է այս վերլիշուած իր թարգմանած առաջին գրքէն իր ձաքին ձեջ տպաւորուած ձեկ ասացուածին, եթէ ուղիղ է ձեր վարկածը թէ Մաշթոց է «Յաճախապատում»ի հեղինակը:

Թերեւս առարկուի թէ «Յաճախապատում» կրնայ Մաշթոցի գրչէն ելած ըլլալ, բայց ոչ իբր սկզբնագիր, այլ թարգմանութիւն Ա. Գրիգորի յունարէն գրած ձառերուն, քանի որ Դ.րդ դարուն առաջին քառորդին ձեջ Ա. Գրիգոր չէր կրնար հայերէն գրած ըլլալ ձառեր: Գայց «Յաճախապատում» գրքին քննութիւնը ամենազույն հետք, նշան, նշմարանք ցոյց չի տար թարգմանութիւն ըլլալու, ինչպէս ակնյայտնի կ'երեւի Բիւզանդի պատճութեան ձեջ որուն սկզբնագիրը՝ գէթ ամենամեծ ձառամբ՝ անշուշտ յունարէն էր:

Բաց աստի, Ա. Գրիգորի հեղինակութիւնը չըլլալուն ուրիշ զօրեղ ապացոյց կ'ընծայեն այն բաղձաթիւ տեղերը, ուր հեղինակը կ'ազգէ իր

խօսքը ո՛չ նորադարձ հաւատացեալներու, այլ արդէն վաղուց հաստատուած կրօնի հաւատացեալներու, ինչպէս (Ճառ Դ) «Հաւատացելոց սակաւ բանք խրատուց բաւական են» (Ճառ ԺԴ.) «Որպէս ամենայն հաւատացելոց է քաջայայտ» (Ճառ ԽԲ.) «Որ եւ ճեղ աւանդեցաւ այս հոգեւոր երգ» (Ճառ Է), «Յայտնի է իմաստնոց սրբոց որ ունին զդիտութիւն ի գրոց ճարգարէից, առաքելոց եւ վարդապետաց» եւն. եւն.:

Ինչ որ ճենք այսպէս ապացոյցներով ձեռնարկեցինք ցուցնել, արդէն կուսհաճ են երկու նշանաւոր քննադատներ, Վէպէր որ կ'ըսէ այս «Յաճախապատու» գրքին համար՝ «Հաւաքածոյ ձը որ թէեւ հնագոյն Հայ եկեղեցական մատենագրութեան կը վերաբերի, սակայն հեղինակը Գրիգոր Լուսաւորիչ չէ, այլ թերեւս Մեսրոպ (Մաշթոց)։ Նայն կարծիքը կը յայտնէ Ֆէտտըր՝ Նիրշլի «Հայախօսութիւն» գրքին ձեռք։

Կորիւնի եւ Ագաթանգեղոսի զուգակշիռ հաստատմանը հայ մանր քննութիւնը՝ ըստ ճեղ՝ անհրաժեշտ աշխատութիւն ձըն էր, ոչ ծիայն լեզուաբանական հայեցակէտով, ճշդելու համար նախերիցութիւնը՝ հաւատարմութիւնը աղբիւրներու 334էն 443 վաթսուն տարիներու ժամանակաշրջանին պատմութեան համար, որուն ձեջ պատահած նշանաւոր դէպքերը ամենամեծ հետեւանքներ ունեցան Հայ ազգին ճակատագրին եւ նոյն իսկ յարատեւ գոյութեան համար։

Այս քննութիւնէն ետքը, չենք կարծեր թէ այլ եւս հաստատուն մնայ ճեղ բանասէրներուն ոմանց ցարդ յայտնած վարկածը, ոմանց բացարձակ համոզումը թէ Կորիւն ինքը գրած կամ թարգմանած ըլլայ Ագաթանգեղոսի այդ հաստատմանը։ Յիշենք ձեզ քանին.—

1. Հ. Այտընեան.— Կարձեա Կորիւնի գրչէն ելած է։

2. Հ. Բ. Սարգիսեան.— Կորիւն ինքը թարգմանած է զԱգաթանգեղոս։

3. Տէր-Միքէլեան.— Կորիւն թարգմանած է Ագաթանգեղոսը։

4. Հ. Գարեգին Զարբհանէլեան.— Ագաթանգեղոս սկզբնագիր երկատիրութիւն է (ո՛չ թարգմանութիւն) եւ ասոր (ու Բիւզանդի) շատ ընթերցմանը արդիւնք կը սեպենք այն նմանութիւնները որ կան Կորիւնի «Վարք Մաշթոցի» ձեռք։— Կորիւնի՝ վեր-

ջիշումներ, Ագաթանգեղոսի աղճատ, անյարմար, անկապակից, կարկտան, հատուածները, ուր Կորիւնն է պարզ, պատշաճ, կապակից։

5. Նորայր (ճանապէհ Կորիւնի) տարօրինակ ինքնախոստահութեամբ կը պատգամէ «Զկնի վերոյ յիշեալ բանասիրաց ես աւասիկ կուզամ հոչակել զԿորիւն քաւգմանիչ Ագաթանգեղոսի. . . ընդարձակ ցուցմամբ լնլով զպակասութիւն իմ նախորդաց» եւն.։

Դժուար է հասկնալ թէ ինչպէս մանաւանդ Նորայր որ Կորիւնի եւ Ագաթանգեղոսի համեմատութեան ձեռնարկած է, վրիպեր է նշմարելէ թէ Ագաթանգեղոսի այդ զուգակշիռ զուգանման հաստատմանը բանաբաղութիւն են Կորիւնէ, անճարակօրէն պատշաճեցուած Ագաթանգեղոսի նիւթին եւ անձերուն (Տրդատի, Ս. Գրիգորի, Ռոստակէսի, Կոստանդիանոսի) վրայ, անճարակօրէն կտրատուած։ Եւ քանի որ Ագաթ.ի այդ հաստատմանը բանաբաղութիւն են Կորիւնի «Վարք Մաշթոցի»-էն, ուրեմն Ագաթ.ի այդ հաստատմանը թարգմանութիւն չեն, եւ Կորիւն թարգմանիչ չի կրնար հոչակուիլ Ագաթանգեղոսի։ Թողունք որ եթէ ուզէր Կորիւն թարգմանի պաշտօնը ստանձնել, իրեն նման յորդաբան, պերճալեզու, ստեղծող, նորակերտող հանճար ձը երբեք չալիտի անճրկէր, չքաւորէր ա՛յն աստիճան որ այնքան բաղձաթիւ տեղեր իր նախկին սկզբնագիր ձեզ աշխատասիրութիւնէն ընդօրինակէր հոս հոն ցան՝ անկապ, անյարիր, կարկտաններ կաղծելով, եւ այնքան քիչ մտադրութիւն ընելով փոխադրութեանց ճիշտ պատշաճելուն։ Այսպիսի ենթադրութիւն ձը ընել ծայրագոյն թշնամանքն է այդ հոյակապ մատենագրին որ իր ժամանակակից մատենագիրներէն ու անոնց յաջորդներէն անպայման անչափ հիացման առիթ, եւ իբր հիացման գործնական ապացոյց՝ ընդօրինակութեան առարկայ եղած է, ձինչեւ նարեկացիի օրերը։

Յաջորդ յօդուածներով քննութեան պիտի առնուին Բիւզանդի բանաբաղութիւնը, եւ յետոյ Խորենացիինը, որ ընդարձակօրէն «ծայրաքաղ» ընելով հանդերձ Կորիւնէ, ասոր աւանդածէն կարեւոր տարբերութիւններ եւ անոր հետ անմիաբան նորութիւններ ձեջ կը բերէ իբր ստոյգ եւ հաւասար իրողութիւններ, ձինչ իր ձիակ աղբիւրն է Կորիւն եւ... իր բեղուն երեւակայութիւնը Խորենացիի այս տարբերութեանց եւ նորութեանց առջեւ, ճեր նոր պատմագիրները երկուքին ալ աւանդածին հաւա-

սար արժեք ընծայելով, երկուքէն ալ առած եւ Հիւսած են ճիստին, ստոյգը կեղծին Հետ, վաւերականը՝ երեւակայականին Հետ, ժամանակակից «առնթերակայ» պատճառները մէկուկէս երկու դար յետոյ գրողինին Հետ, թէպէտ սա կը ճշնի ինքզինքն ալ ժամանակակից կամ ժամանակով ճօտաւոր ցուցնել «որպէս լուաք ի Հաւատարիմ արանց» Հաւաստումով:

Համեմատական քննութիւնը, լուսապայծառ երեւան բերելով Կորիւնի ՄԻԱԿ վստահելի ժամա-

նակակից աղբիւր ըլլալը, անշուշտ մերժել պիտի տայ այն ամէնը որ իրեն ընդդիմաբան են կամ անմիտքան, եւ կասկածելի նկատել տայ իբր նոր, յուշուածական տեղեկութիւն ներկայացուածը որ իշխեալ: Մէկ խօսքով, Կորիւն պիտի ստանայ լրիւ այն անգուցական գիրքն ու արժէքը որ յիրաւի իրեն կը պատկանի:

ԳԱՌՆԻԿ ՅՆՏՔԼԵԱՆ

Մանչեսթր

ՏԱՂԵՐ ԿԱՊՐԻԷԼԷ Տ'ԱՆՆՈՒՆՑԻՕԷՆ

ՈՒՆՏԸ

Բլրէն վար կ'իջնէինք. Ապրիլի իրիկունը կը պարուրէր անտառները, խոնաւ արծաթածուրի անտառները:

Ստուերին մէջ արդէն կ'երգէին սոխակները, եւ մեզ անծանօթ ծաղիկներ իրենց բոյրը կը տածէին, թէեւ աներեւոյթ:

Ան լուռ էր ինչպէս եւ ես լուռ էի: Կարծ միջոց մը կար մեր միջեւ, մեր տկար մարմիններուն միջեւ: Բայց ոչ այդ բլուրը, ոչ այդ լիճը, ոչ հեռաւոր ծովը, ոչ բոցակէզ իրիկունը չունէին այնքան խորունկ վիճեր, որքան այն լոին վիճը որ կար մեր երկուքին միջեւ: Ո՛վ այդ երկար վայրէջքը բլրէն, մինչ ստուերին մէջ արդէն կ'երգէին սոխակները:

Սպիտակ երկինքը կը ժպտէր. Այդ տիրապետող սպիտակութեան մէջ զանգակի ղողանջիւն մը լսուեցաւ եւ մենք կանգ առինք: Ան՝ (իւր այդ շարժումը կը ճնշէ տակաւին իմ յիշողութեանս վրայ) խոնջէնքով՝ նակտէն կուրծքը խաչակնքեց եւ ներքին աղօթքի բառեր բարձրացան մինչեւ տմոյն շրթները:

Ի՞նչ կը խնդրէր իր աղօթքով, ես եւս այդ լոյսին մէջ յանկարծ բռնն եռանդ մը զգացի եւ իմ խնդրանքս բարձրացաւ դէպ ի երկինք:

«Ո՛վ Աստուածամայր, ո՛վ մայր գթութեան, այնպէս մը ըրէ՛ որ այլ եւս չսիրէ զիս: Այլ եւս չսիրէ զիս եւ կամ մեռնի: Վանէ՛ իր հոգիէն այդ չարաբաստիկ սէրը եւ իմ հոգիէս ալ այս տանջանքը, ո՛վ մայր գթութեան»:

ԻՐԻԿՈՒՆԸ

Կ'արտասուես, դուն որ խոշոր աղուոր աչքերուդ մէջ ունիս հոգիս եւ որուն էութեան մօտ թաքուն՝ սիրտս կը բարախէ, ո՛վ դուն, քոյրը Տառապանքի, երեկոյեան քոյրը, իմ Միակս:

Տրտմութեան ժամերուս մէջ զիս սփոփելու համար քեզ ստեղծեցի ամենէն մաքուր հիւթով, ո՛վ տեսիլք անեղծանելի, բայց չկրքայ սփոփել իմ ճշմարիտ տրտմութիւնս...:

ԵՐԱԶ ՄԸ

Քայլերուս ծայրը չեմ լսեր լոին ծառուղիին մէջ ուր երազը զիս կ'առաջնորդէ: Լոյսի ու լռութեան ժամն է: Երկինքը մարգարտէ քօղ մըն է, ամէն կողմ միեւնոյնը:

Իրենց թխաթոյր կատարներով նոճիները կը հասնին այդ երկնքին, անշարժ, անմոռնչ, այլ տխուր են անոնք, աւելի տխուր քան գերեզմանոցի նոճիները:

Շրջակայ երկիրը անծանօթ է, գրեթէ անծեւ, բնակուած հնամենի խորհրդով մը ուր իմ մտածումս կը կորսուի, քանի կը յառաջանամ լոին ծառուղիէն:

Քայլերուս ծայրը չեմ լսեր: Իբրեւ թէ ստուեր մը ըլլայի, ստուերի մը նման է իմ ցաւս, կեանքս համակ նման է ստուերի մը, տարտամ, անորոշ, անստորոգ, անանուն...:

ԿԱՊՐԻԷԼԷ Տ'ԱՆՆՈՒՆՑԻՕ

Թարգմ. ԱՆԱՑԻՍ